

CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRKİYE İLE ALMANYA ARASINDAKİ SİLAH TİCARETİ 1923-1945

FAHRİ TÜRK*

GİRİŞ

Türkiye ve Almanya arasında 1861 yılında Krupp Firmasının İstanbul'a numunelik bir top göndermesiyle başlayan silah ticareti alanındaki ilişkiler Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da devam etmiştir. 1923'ten sonra sanayisini özellikle de silah sanayisini geliştirmeye karar veren Türkiye, bu kez Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi silahları doğrudan Almanya'dan ithal etmek yerine bu silahları Türkiye'de üretebilmek için Alman yardımlarıyla fabrika yapımına yönelmiştir. Diğer yandan Alman silah üreticileri, Versay Anlaşması hükümleri gereğince kendi ülkelerinde silah üretimi yapmaları yasaklandığından yabancı ülkelerde silah imal ederek kullanım hakkını Almanya'ya kazandırmak istemişler ve bu düşüncelerle Türkiye'yi doğal ortak olarak görmüşlerdir. Cumhuriyet döneminde Alman silah sanayisinin Türkiye'ye ilgisi kaybolmamış bilakis farklı bir boyuta dönüşerek devam etmiştir. Alman silah sanayicileri, Türkiye ve Almanya arasında 1956 yılında imzalanan anlaşma hükümleri gereğince Alman ordusunun mühimmat ihtiyacını karşılamak amacıyla Ankara, Kırıkkale ve Elmadağ'da bulunan silah ve mühimmat fabrikalarına yeni tesisler ilave edilmesinde de önemli bir rol oynamışlardır.

Bu çalışmada 1923-1945 arası dönemde Türkiye ile Almanya arasındaki silah ticareti ele alınacaktır. İlk kısaca tarihsel arka plan aydınlatılacaktır. Bir sonraki adımda, Almanya'nın Türk silah sanayisinin gelişmesinde oynadığı rolün daha iyi anlaşılmasını sağlayabilmek için bu ülkenin Türk sanayisinin gelişmesine yaptığı katkılar ana hatlarıyla ortaya konulacaktır. Bu çerçevede özellikle Alman yardımlarıyla kurulan silah ve mühimmat fabrikaları ile Alman firmalarından alınan silah ve askeri teçhizat türleri ve sayıları ortaya konulacaktır. Daha sonra Junkers Firmasının Türkiye'deki faaliyetleri ve bununla bağlantılı olarak bu alanda yaşanan Alman-Fransız rekabeti - 19. yüzyılda Krupp (Alman) ve Schneider-Creuzot (Fransız) firmaları örneğinde olduğu gibi- incelenecektir.

* Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Edirne/TÜRKİYE, fahriturk11@gmail.com

Son olarak, krom madeni karşılığında Türkiye'ye yapılan silah satışı, Adolf Hitler'in silah sevkiyatında oynadığı rol ve Türkiye'ye açılan silah kredisi konularında Türkiye ve Almanya arasında cereyan eden görüşmeler ve bunların mahiyetleri üzerinde durulacaktır. Yöntem bakımından arşiv belgelerinin değerlendirilmesine dayanan bu çalışma ağırlıklı olarak "Almanya Dışişleri Bakanlığı Politik Arşivinden" elde edilen bilgilere dayanmaktadır. Bu çalışmada kullanılan Alman para birimi 1918-1945 döneminde kullanılan Reichsmark (İmparatorluk Markı) denen para birimidir. Federal Almanya Cumhuriyeti döneminde ise 1949-2002 yılları arasında Deutsche Mark (Alman markı) tedavülde kalmış ve Ocak 2002'de Avrupa Birliği para birimi Avro ile yer değiştirmiştir.

Tarihsel Arka Plan

Türkiye ve Almanya arasındaki silah ticaretinin uzun bir geçmişi vardır. 19. yüzyılın ikinci yarısında Krupp Firması¹ ve Mauser Tüfek Fabrikası² ile Osmanlı Devleti arasında kurulan ilişkiler özellikle II. Abdülhamit zamanında dal budak sarmıştır. Bu dönemde esas itibarıyla silah ticareti alanındaki ilişkiler Krupp (top) ve Mauser (tüfek) fabrikalarının ürettiği ürünlerin ithali şeklinde gerçekleşirken, Türkiye Cumhuriyeti döneminde ise bu alandaki ilişkiler aşağıda görüleceği gibi silah ve mühimmat fabrikalarının kurulmasına yoğunlaşmıştır. Krupp Firması hem Osmanlı Devleti hem de Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde Türkiye'ye silah sevkiyatında bulunmuş hatta İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da silah üretiminden men edildiği için bu ülkeye demir-çelik ürünler ve tesisler gibi sivil malzemeler ve tezgâhlar ihraç etmiştir.

Her ne kadar Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde Türkiye ve Almanya arasındaki silah ticaretini belirleyen Krupp ve Mauser firmaları olsa da bunların haricinde; Ludwig Löwe Firması, Alman Silah ve Cephane Fabrikaları, Lorenz Metal Mermi Fabrikası, Ren Metal Eşya ve Makine Fabrikası (Ehrhardt Fabrikaları) gibi Alman firmaları Türkiye'ye muhtelif marka ve miktarlarda silah ve mühimmat satmıştır.³ Bu gelişmelerin bir sonucu olarak 1880-1890 döneminde Türkiye ve Almanya arasında artan dış ticaret

¹ Krupp Firması, Türkiye'ye cumhuriyet döneminde sadece askeri silah ve teçhizat değil, bu ülkenin ihtiyaç duyduğu sanayi makinelerini ve malzemelerini de sevk etmiştir. Krupp Firması özellikle 1927-1932 ve 1933-1939 dönemlerinde Türkiye'de demiryollarına yapmış olduğu yatırımlarla adını duyurmuştur. Krupp Firması ilkin, Türkiye'de kağıt sanayisinin oluşması için gerekli makine, teçhizat ve teknik eleman temin etmiş ardından 1934 sonunda Türkiye ile 11.000.000 liralık bir lokomotif anlaşması imzalamıştır. Buna ek olarak söz konusu firma Türkiye'de demir-çelik endüstrisinin kurulabilmesi için Sümerbank'a 9.000.000 liralık kredi açmıştır (Yavuz Özgüldür, *Türk Alman İlişkileri 1923-1945*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1993, s. 88).

² Krupp Firması ve Mauser Tüfek Fabrikaları ile Türkiye arasındaki ticari ilişkiler ve söz konusu işletmelerin Türkiye'ye bakışları ve Osmanlı Hanedanı ile ilişkileri için ayrıntılı olarak bkz. (Fahri Türk, *Türkiye ile Almanya Arasındaki Silah Ticareti 1871-1914*. *Krupp Firması, Mauser Tüfek Fabrikası, Alman Silah ve Cephane Fabrikaları*, IQ Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 187-282).

³ Söz konusu fabrikalar ve Türkiye arasındaki ticaret için ayrıntılı olarak bkz. Türk, *a.g.e.*, s. 157-172.

hacmi içinde silah ve mühimmat önemli bir meblağ tutmuştur. 1908 ihtilali sonrasında Krupp Firmasının İttihatçılar nezdindeki itibarı satış fiyatlarının fahişliği yüzünden biraz zedelenmiş olsa da, Alman sanayisi Türkiye’de sarsılamayacak bir yer edinmişti. İşte bu çerçevede görülmektedir ki, 1923’ten sonra iki ülke arasındaki silah ticareti Osmanlı Devleti zamanında kurulmuş olan ikili ilişkiler üzerine inşa edilmiştir.

Almanya ve Türk Sanayisi

Almanya’nın cumhuriyet döneminde Türkiye ile kurmuş olduğu ekonomik ilişkiler sadece silah ve mühimmat fabrikalarının kuruluşuyla sınırlı değildi. Alman sanayisi Türkiye’nin endüstriyel kalkınmasına, bu ülkede çeşitli tesisler kurmak veya sanayi malzemeleri ihraç etmek suretiyle önemli bir katkı yapmıştır. Alman Dış İşleri Bakanlığının 17 Ekim 1927 tarihli raporuna göre, Almanya, Türk sanayisinin gelişmesine; Junkers Firması tarafından Kayseri’de bir uçak fabrikası kurulması, savunma amacına yönelik silah sanayisi oluşturulması ve Türkiye’nin demiryolu programının desteklenmesi gibi adımlarla yardımcı olmuştur. Gene aynı raporda Türklerin de; Samsun ve Mersin limanlarının yapımına Almanların ortak edilmesi, Türk tarımının geliştirilmesi için Almanya’dan uzman getirilmesi, tarım ürünleri üretiminin artırılmasının teşvik edilmesi, Türk tütününün ihraç edilmesi için bir firma kurulması, Almanya’nın Türkiye’de bir devlet bankası kurmasına yardımcı olunması, Türk lirasının istikrarının sağlanması, Türk profesörlerin ve öğrencilerin Almanya’da araştırma ve eğitime kabul edilmesi suretiyle Türk biliminin teşvik edilmesi gibi hususlarda Almanlarla ileri düzeyde bir işbirliğini gerçekleştirmeleri isteniyordu. Alman makamları yukarıda belirtilen hususlarda Türkiye’ye yardımcı olmaya hazır olduklarını vurgulayarak, Türklerden Almanya’nın çıkarlarını ilgilendiren konularda daha ilımlı ve yapıcı davranmalarını ve diplomatik ilişkilerin yeniden başlamasından bu yana üç buçuk yıl geçmesine rağmen aşılamayan sorunların çözümünde kolaylık sağlamalarını istemektedirler. Söz konusu dönem itibarıyla, Almanya’nın Türkiye’de karşılaştığı zorluklar; diplomatların hareket alanlarının polisiye tedbirler yüzünden kısıtlanması, diplomatların eşyalarının gümrüklerde keyfi olarak bekletilmesi, Almanya’nın şikâyetlerinin Türk makamları nezdinde dikkate alınmaması, Türkiye’de yaşayan Almanların Türkler gibi seyahat serbestisine sahip olmaması, iki ülke arasındaki ticaretin hantal bürokrasi yüzünden engellenmesi, Anadolu Demiryolları İşletmesinin geri alınmaya çalışılması ve Türkiye’nin Junkers Firmasına karşı verdiği taahhütleri zamanında yerine getirememesi gibi hususları kapsamaktadır.⁴

Türk Silah Sanayisi ve Almanlar

Almanya ile Türkiye arasındaki askeri ilişkiler sadece silah alımları ve silah fabrikalarının kurulması ve modernizasyonu sınırlı kalmamıştır. Türkiye kendi silah sanayisini

⁴ Aufzeichnung des Vortragenden Legationsrats Freiherr von Richthofen 17. Oktober 1927, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie B:1925-1933, Band VII, 1. Oktober bis 31. Dezember 1927, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1974.

geliştirebilmek için cumhuriyetin ilanından kısa bir süre sonra 1924 yılında Almanya'dan askeri uzmanlar talep etmeye başlamıştır. Alman hükümeti ilkin bunun Versay Anlaşması hükümlerine aykırı olduğunu vurgulayarak, askeri uzmanlar yerine sivil uzmanların gönderilebileceğini bildirmiştir.⁵ Ancak daha sonra bazı işsiz Alman subaylar 1927/1928 eğitim-öğretim yılından itibaren harp akademilerinde hoca olarak görev yapmaya başlamışlar ve bu işbirliği 1933 yılından sonra ivme kazanmıştır.⁶ Diğer yandan Türkiye askeri fabrikalardaki teknik eleman ihtiyacını gidermek üzere Almanya'ya askeri okul öğrencileri ve subaylar göndermeye başlamıştır.⁷ Türkiye, daha sonraki dönemde de subay ve teknikerlerini öğrenim görmek amacıyla Almanya'ya göndermeye devam etmiştir.⁸

Türkiye'nin, bir süre sonra bu kez silah ve mühimmat fabrikaları kurdurmak amacıyla Alman hükümetine müracaat ettiği görülmektedir. Nadolny, İsmet Paşa'nın kendisine Türkiye'nin kendi silah sanayisini kurmak istediğini ve bu doğrultuda bir program dahi yapıldığını söylediğini bildirmektedir. Bu durumda Türk silah sanayisinin kurulması görevinin Almanlara verileceğini vurgulayan İsmet Paşa, Nadolny'den Alman hükümetinin kendilerine uygun fiyat teklif edebilecek ve dürüst çalışan firmalar tavsiye edip edemeyeceğini sormasını istemektedir. Nadolny ise hükümetinin Versay Anlaşması hükümleri gereğince böyle bir şeye sıcak bakmayacağını ancak Alman firmalarının yurt dışındaki faaliyetlerini destekleyebileceğini söylemiştir.⁹ Bu yüzden Almanlar bu konuda dikkatli davranarak söz konusu dönemde Türkiye'de silah ve mühimmat fabrikaları kurmaya çalışan Junkers Firması temsilcisi kimliğinde Türkiye'ye bir uzman göndererek durumu inceletiyor. Diğer yandan Türklerde böyle bir planın ancak aşamalı bir biçimde gerçekleştirilebileceği-

⁵ Von Schubert an die Gesandtschaft in Konstantinopel, 5 February 1925, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie A:1918-1925, Band XII, 1. Januar bis 25. April 1925, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1994.

⁶ 1928/1929 ve 1930/1931 öğretim dönemlerinde Harp Akademilerinde görev yapan Alman subaylar için bkz. Özgüldür, *a.g.e.*, s. 63-65.

⁷ İhsan Ali, Vasf Abdürrahim, Tahsin Mustafa, Mustafa Şükrü, Faik Sim, Remzi Hüseyin, Ali Sami ve mühendislik öğrencisi Hayreddin Sami adındaki gençler 5 yıllığına döndüklerinde 8 yıl mecburi devlet hizmeti yapmak şartıyla teknik eğitim almak üzere Almanya'ya gönderilmişlerdir (Cemil Koçak, *Türk-Alman İlişkileri 1923-1939. İki Savaş Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 47-48).

⁸ Söz gelimi, 1936 yılında Almanya'da eğitimlerine devam etmekte olan Türk öğrenciler; Vereinigte Stahlwerke Dortmund (Üsteğmen Özer), Carl Zeiss Firması Jena (Özer Kılıç), Humboldt-Deutzmotoren Köln-Deutz (Norman), MAN Nürnberg (Berkan), IG Farben-Industrie AG Frankfurt (Berkan), Adler Werke Frankfurt (Ülgen), Messe und Co Frankfurt (Cengiz) adlı firmalarda staja kabul edilmişlerdir (Koçak, *a.g.e.*, s. 187).

⁹ Nadolny an das Auswaertige Amt 13 September 1925, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie A:1918-1925, Band XIV, 14. August bis 30. November 1925, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1995.

ne kanaat getirmişlerdir.¹⁰ Esasında Türkiye’de silah ve cephane firmaları kurmak isteyen Otto Wolff Rheinmetall ve Krupp Fabrikaları, Almanya dışında kuracakları fabrikalarda üretecekleri silahların kullanım hakkını kendi ülkeleri için saklı tutmak ve bu fabrikalarda Alman uzmanların araştırma ve geliştirme amaçlı çalışmalar sürdürmelerini istiyorlardı. Kısaca bu firmaların amaçları Versay hükümleri nedeniyle ülkelerinde devam ettiremedikleri silah üretme faaliyetlerine Türkiye’de devam etmekte.¹¹

Tablo 1: Alman Yardımlarıyla Kurulan Silah ve Mühimmat Fabrikaları

Adı	Firma	Kuruluş Yılı
Ankara Silah Fabrikası*	Berlin Tasfiye Komisyonu	1923-1924
Kırıkkale Tüfek Fabrikası	Fritz Werner Firması	1936 (1939’da üretime başlamıştır.)
Kırıkkale Top Fabrikası**	Gutehoffnungshütte-Rheinmetall/Borsig Werke	1939
Kırıkkale Mühimmat Fabrikası	Nielsen Winther Firması	1929
Ankara Fişek Fabrikası (Gazi Fişek Fabrikası)	Fritz Werner Firması	1923
Kırıkkale Barut Fabrikası	Kölln-Rottweill Firması	1939

Kaynak: Hüsnü Özlü, İkinci Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türkiye’de Savunma Sanayii’nin Gelişimi 1939-1990, *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkilâp Tarihi Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2006, s. 11-20.

* Bu fabrika için 1941 yılında Almanya’dan iki adet elektrikle ısınan yüksek dereceli hararet ocağı, iki adet transformatör ve iki adet hararet nazımı ve şalt tertibatı satın alınmıştır.

** Bu fabrika içinde 1941 yılında Ankara Silah Fabrikası için alınan malzemelerden birer adet alınmıştır.

Kırıkkale Tüfek Fabrikasında İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra da 1967’de Türk Genel Kurmayı ve Alman Savunma Bakanlığı arasında varılan anlaşmaya göre, G-3 otomatik piyade tüfekleri ve Rheinmetall Düsseldorf Firması ile varılan anlaşma uyarınca da MG-3 makineli tüfekler üretilmeye başlanmıştır. İnşaatına 1937 yılında başlanan Kırıkkale Top Fabrikası, Gutehoffnungshütte-Rheinmetall ve Borsig Werke firmaları tarafından 483.340

¹⁰ Köpke an das Konsulat in Genf, 14 Mai 1925, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie A:1918-1925, Band XIII, 27. April bis 13. August 1925, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1995.

¹¹ Özgüldür, *a.g.e.*, s. 68-69.

İngiliz sterlinine yapılarak 1939 yılında tamamlanmıştır (bkz. Tablo 1). Fabrikanın montaj işlerinde çalıştırılmak üzere Alman uzmanlar getirilirken, Kırıkkale Top Fabrikasında istihdam edilmek amacıyla mühendisler, uzmanlar ve işçiler Almanya’da kurslara tabi tutulmuştur. Nielsen Winther Firmasının 1928 yılında tamamladığı Kırıkkale Mühimmat Fabrikasına Berlin Tasfiye Komisyonunun göndermiş olduğu tezgâhlar da yerleştirilmiştir. Daha sonra 1956-1957 yıllarında Almanya ile varılan 740.000.000 marklık mühimmat anlaşması gereğince fabrika Alman firmaları tarafından tekrar elden geçirilerek eksikleri tamamlanmıştır. Diğer yandan, Ankara Fişek Fabrikasının 1926 yılında yapılan modernizasyon çalışmalarında Fritz Werner Firmasına 225 adet tezgâh siparişi verilmiştir. Yapımına 1936 yılında Köln-Rottweil AG. Firması tarafından başlanan Kırıkkale Barut Fabrikası toplam olarak 2.822.497 Türk lirasına mâl olmuştur. Bu fabrika daha sonra 1958 yılında Almanya’dan sipariş alınması üzerine bu kez Dynamit Nobel AG. (nitroselüloz bölümü) ve Wasag Chemie (barut bölümü) firmaları tarafından modernize edilmiştir.¹²

1936 yılında Kırıkkale Tüfek Fabrikasının geliştirilmesi ve üretime geçebilmesi için Alman Fritz Meutner Firmasına yeni tezgâh siparişleri verilmiştir. Bu amaçla bu firmadan alınacak tezgâhların muayenesi için söz konusu fabrikadan bir mühendis ve iki fen memuru Almanya’ya gönderilmiştir. 1938 yılında aynı fabrikadan yeni tezgâhlar sipariş edilerek Kırıkkale Tüfek Fabrikasına getirilmiştir.¹³ 1924-1932 yılları arasında lise ve teknik askeri okulları bitirenlerden mühendislik ve fen memurluğu eğitimi almak için Almanya’ya gönderilenler olmuştur.¹⁴

Tablo 2: Alman Firmalarından Alınan Silah ve Askeri Teçhizat

Firma	Malzeme	Değer (mark)	Yıl
Büssig	29 Adet motorlu kara taşıtı	1.000.000	1930
Krupp	Top (15 cm), topçu malzemesi, römork ve denizaltı	91.000.000	1936/1937

¹² Özlü, *a.g.e.*, s. 11-20.

¹³ Ali Serdar METE, *Türk Savunma Sanayisinin Kuruluşuna Genel Bir Bakış*, s. 21-22, http://www.academia.edu/3633232/Turk_Savunma_Sanayisinin_Kurulusuna_Genel_Bir_Bakis, 29.10.2013.

¹⁴ Levent Kalyon, *Cumhuriyet Dönemi Savunma Politikaları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2008, s. 82.

Krupp, Gutehoffnungshütte, Philipp Holzmann AG., Siemens-Bau Union, Julius Berger Tiefbau AG.	Gölcük Askeri Limanı	30.000.000	1939
Krupp ve Döneberg/ Hamburg Dinamit Anonim Şirketi	50 bin adet kovan (7,5/42'lik) ve 50 atımlık sevk barutu	-----	1939
Germania (Krupp)	1) 3 adet denizaltı,* 2) 20 adet Krupp topu (15 cm) 3) 12 adet Skoda topu (21 cm'lik) 4) 6 adet Skoda** obüsü (24 cm'lik), 5) 5 adet modern askeri uçak 6) 60 adet Messerschmitt-109 avcı uçacağı 7) 8 adet Heinkel-111 savaş uçağı	120.000.000	

Kaynak: Cemil Koçak, *Türk-Alman İlişkileri 1923-1939. İki Savaş Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 55 ve s. 190-196 ve Özlü, *a.g.e.*, s. 27.

Türkiye Cumhuriyeti Almanya'dan sadece kendi silah fabrikalarını kurmak amacıyla teknik yardım almamış, ordusunun ihtiyacını karşılamak için bu ülkeden silah ve mühimmat ta ithal etmiştir (bkz. Tablo 2). Yukarıda yer alan silah ve mühimmat haricinde Türkiye 1941 yılında bedeli Türk Alman Ticaret Anlaşması kapsamında ödenmek üzere toplam 1.000.000 liralık bir sipariş gerçekleştirmiştir. Ayrıca Elmadağ Fabrikasında kullanılmak

* 1-3 arasında gösterilen malzemelerin Türkiye'ye sevkıyatı Adolf Hitler'in 14 Mayıs 1939 tarihli emri gereğince durdurulmuştur. 20 adet Krupp topundan sadece üç tanesi Türkiye'ye sevk edilmiştir.

** Söz konusu bu malzemeler (4-5) sevkıyata hazır olmasına rağmen gönderilmemiştir. Altı adet Skoda obüsünden sadece iki tanesi gönderilmiştir.

üzere 1944 yılında kliring (takas) yolu ile ödenmek kaydıyla 150 ton nitrik asit, 100 ton amonyak güherçilesi ve 250 ton potasyum güherçilesi satın alınmıştır.¹⁵

Türkiye ve Junkers Firması

Junkers Firması Türkiye'nin uçak sanayisini geliştirmek için 09 Ocak 1925 tarihinde Ankara'da görüşmelere başlamıştır. Söz konusu yılda bu proje için 3.000.000 milyon lira ayrılmıştır. Esasında Türkiye ve Junkers Firması arasında varılan anlaşma; bir uçak fabrikası, motor, baruthane, dökümhane, haddehane, petrol endüstrisi kurulmasını ve hava ulaşımını sağlamayı öngörüyordu. Buna karşılık Türkiye bütün hammadde satışlarından elde ettiği geliri [(demir, kömür, boksit ve petrol (Musul petrolerinden elde edilen gelir hariç)] ortaya koymayı taahhüt etmişti.¹⁶

Nadolny, Junker Firması ve Türk hükümeti arasında sivil/askeri uçaklar ve kimyasal gaz üretimine yönelik olarak bir ön anlaşma imzalandığı 22 Mayıs 1925 tarihinde Berlin'e bildirmiştir. Ayrıca bu anlaşma çerçevesinde toplam sermayesi 3.360.000 Türk lirası olan bir şirket kurulması da karara bağlanmıştır ki bu meblağın yarısını Almanlar diğer yarısını da Türkler çıkaracaklardı. Şirketin yönetim kurulunun yarısı Junkers Firması diğer yarısı da Türkiye tarafından belirlenecekti. Başkanı bir Türk olacaktı ve oyların eşit olması durumunda onun oyu belirleyici olacaktı. İki yıl içinde kurulması planlanan fabrikanın yıllık 250 uçak üretmesi ön görülmüştü. Söz konusu bu uçak fabrikası Türk hükümetinin verdiği bütün siparişleri alacaktı. Türkiye, fabrika için gerekli olan hammaddeyi (alüminyum, demir ve petrol) Junkers Firması ile ortak olarak üretmeyi taahhüt etmişti.¹⁷ Ayrıca 40 yıl süreyle geçerli olacak bu anlaşmaya göre, Junkers Firması, Türk Hava Yollarının ihtiyacı olan usta, montaj elemanı, işçi ve pilot yetiştirmeyi garanti etmişti. Kurulan ortak firma savaş uçaklarının donatılması için gerekli olan silahları yabancı ülkelerden alabilecekti.¹⁸ Esasında Junkers Firmasının Türkiye ile imzaladığı anlaşmanın üç boyutu bulunmaktaydı. Uçak fabrikası için gerekli olan başlangıç sermayesi üzerine anlaşmaya varılmış, ancak

¹⁵ Özlü, *a.g.e.*, s. 27-29.

¹⁶ Nadolny an das Auswaertige Amt 16 Januar 1925, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie A:1918-1925, Band XII, 1. Januar bis 25. April 1925, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1994.

¹⁷ Nadolny an das Auswaertige Amt, 22 Mai 1925, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie A:1918-1925, Band XIII, 27. April bis 13. August 1925, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1995.

¹⁸ Türk hükümeti ve Junkers Firması arasında imzalanan anlaşma toplam 17 maddeden oluşuyordu. Bu anlaşma metni için ayrıntılı olarak bkz. Anlage Vertrag 15 August 1925 Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie A:1918-1925, Band XIV, 14. August bis 30. November 1925, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1995.

İstanbul-Ankara arasındaki hava trafiğinin ve kimyasal gaz fabrikasının nasıl finanse edileceği hususunda tam bir belirsizlik hâkimdi.¹⁹

Söz konusu bu projenin finansmanının sağlanması önemli bir sorundu. Ancak Alman hükümeti bu sorunu aşağıdaki şekilde aşmayı bilmiştir. Almanlar Junkers Firması için gerekli olan 4.000.000 marklık²⁰ krediyi başka kaynaklardan sağlayamayınca devreye Alman Dışişleri Bakanlığının gizli fonları girmiştir. Başka kayaklardan para aktarabilmek için Alman Parlamentosu Reichstag'ın izni gerekliydi ki bu o zamanlar imkânsızdı. Bu amaçla söz konusu fonun 1925 yılı bütçesi 4.000.000'dan 5.000.000'a marka yükseltilmiştir. Diğer yandan Alman Dışişleri Bakanlığı aynı fon için 1926 yılında 8.000.000 marklık bir bütçe talep etmiştir.²¹ Ayrıca Ziemke'nin bildirdiğine göre, Deutsche Orientbank (Alman Doğu Bankası) Junkers Firmasına 5 Ağustos 1925 tarihinde Kayseri'de uçak fabrikası yapımında kullanılmak üzere 2.000.000 marklık bir kredi açmıştır. Esasında bu meblağ Alman Dışişleri Bakanlığı tarafından Deutsche Orientbank'a aktarılmış ve böylece dışarıya karşı söz konusu kredi bu banka tarafından veriliyormuş izlenimi yaratılmaya çalışılmıştır.²² Ziemke'nin 23 Kasım 1925 tarihli raporundan, söz konusu 2.000.000 markın 1.500.000'unun doğrudan Türkiye'ye, geriye kalan 500.000 markının ise Junkers Firmasına ödendiği anlaşılmaktadır. Junkers Firması Türkiye'de toplam olarak 4.500.000 mark tutarında taahhüde girmiş bulunuyordu.²³

Her ne kadar Alman hükümeti Junkers Firmasının Türkiye'deki faaliyetlerini desteklese de, bu firmanın Türkiye'deki işlerinden tedirginlik duymuyor da değildi. Söz gelimi, Alman Dış İşleri Bakanlığı tarafından 20 Eylül 1925 tarihinde Almanya'nın İstanbul Konsolosluluğuna gönderilen bir raporda, Junkers Firmasının Türkiye'de kurmayı planladığı

¹⁹ Nadolny an das Auswaertige Amt 25 August 1925, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie A:1918-1925, Band XIV, 14. August bis 30. November 1925, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1995.

²⁰ 1924 yılında 44 kuruşa bir Alman markı alınabiliyorken, 1929'da yaşanan dünya ekonomik krizinin etkisiyle bir markın değeri 46 kuruşa yükselmiştir (Bahar Şanlı, *Türkiye'de Uygulanan Kur Politikaları*, s.184-185, www.journals.istanbul.edu.tr/ tr/index.php/...6810, 16.02.2014).

²¹ Auszeichnung des Geheimen Legationsrates de Haas, 20 Juli 1925 Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie A:1918-1925, Band XIII, 27. April bis 13. August 1925, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1995.

²² Aufzeichnung des onuls Ziemke, 5 Ağustos 1925, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie A:1918-1925, Band XIII, 27. April bis 13. August 1925, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1995.

²³ Aufzeichnung des Konsuls Ziemke 23 November 1925, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie A:1918-1925, Band XIV, 14. August bis 30. November 1925, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1995.

kimyasal silah fabrikasının söz konusu firmanın Türkiye'deki diğer işlerini de zora sokacağı ve kimyasal silah fabrikası kurulmasının Almanya'nın imzaladığı kimyasal silah üretimini yasaklayan Cenevre Anlaşması'na ayrı olduğuna dikkat çekilmiştir.²⁴

Alman Fransız Rekabeti

Tıpkı Osmanlı Devleti döneminde olduğu gibi, Türkiye Cumhuriyeti döneminde de yabancı firmaların Türkiye'den silah siparişi koparabilmek için birbirleriyle kıyasıya mücadele ettikleri görülmektedir. Aynen Schneider-Creuzot ve Krupp top fabrikaları arasında olduğu gibi, Fransızların bu kez Junkers Firmasına karşı karalama kampanyası içine girdikleri görülmektedir. Hatta Nadolny bu bağlamda Türkiye'nin iç siyasal nedenlerden dolayı Fransa'nın yürüttüğü Almanya karşıtı propaganda etkili bir şekilde karşı koyamayacağından endişe etmekteydi. Ancak Kâzım Orbay Paşa, Nadolny'yi bu hususta teskin etmekle kalmıyor, Türk ordusunda bulunan bazı subayların Prof. Dr. Hugo Junker²⁵ ve Kemalettin Sami Paşa²⁶ arasında imzalanacak nihai anlaşmayı sabırsızlıkla bekleediklerini söylemiştir. Diğer yandan Kâzım Paşa'nın Nadolny'e bildirdiğine göre, Fransız ve İtalyanlar Türklere fiyatları 20-25.000 ve 8-9.000 Türk lirası olan muhtelif uçak modelleri teklif etmişlerdir. Ancak unutulmamalıdır ki, silah ve mühimmat alım komisyonunda ateşli ve etkili Fransız yanlısı siyasiler ve subaylar bulunmaktaydı.²⁷

Diğer yandan Fransızların uçak fabrikası kurma projesini almak için propaganda faaliyeti içine girdikleri görülmektedir. Söz gelimi Fransızlar, Paris'e giden dönemin Türk Hava Yolları Müdürüne aşırı derecede iltifat etmişlerdir. Ayrıca Fransızlar, Ankara'ya bir

²⁴ Von Schubert an die Gesandtschaft in Konstantinopel, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie A:1918-1925, Band XIV, 14. August bis 30. November 1925, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1995.

²⁵ Almanya'nın önde gelen mühendis, araştırmacı ve işletmecilerinden olan Hugo Junkers (1859-1935) 1895 yılında Dessau'da "Junkers Firması" adında bir işletme kurmuştur. Söz konusu firma zamanla uçak motorları yapımında temayüz etmiştir. Junkers'in kurmuş olduğu Junkers Havacılık ve Uçak Şirketi, 1926 yılında Alman Aero Lloyd Şirketiyle birleşerek günümüzde Almanya Hava Yollarının medarı iftihar olan "Lufthansa" şirketine dönüşmüştür. Junkers Nazilerle işbirliği yapmadığı için 1933 yılında bütün mal varlığı devletleştirilmiştir. İşte Junkers Firması, Türk hükümetiyle varılan anlaşma sonucunda 1925 yılında Kayseri Uçak Fabrikasını kurmuştur (Hugo Junkers'in hayatı ve eserleri için ayrıntılı olarak bkz. http://www.junkers.de/leben_und_werk/scin_leben, 16.02.2014).

²⁶ Kemalettin Sami Paşa (1884-1934), Birinci Dünya Savaşı ve Türk İstiklâl Savaşı'nda büyük yararlıklar göstermiş bir askerdir. 1923 yılında Sinop milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisine giren Kemalettin Sami Paşa, bundan bir yıl sonra Berlin Büyükelçiliğine atanmış ve ölüncüye kadar bu görevde kalmıştır (<http://www.kenthaber.com/karadeniz/sinop/Kimdir/iz-birakan/kemalettin-sami-pasa>, 16.02.2014).

²⁷ Nadolny an das Auswaertige Amt, 12 Juni 1925, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie A:1918-1925, Band XIII, 27. April bis 13. August 1925, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1995.

adet son model metal Junkers uçağının geldiğini öğrendiklerinde kendileri de Brequet marka uçaklarını göndererek sadece Almanların değil Fransızların da metal uçak yapabildiklerini Türklere göstermek istemişlerdir. Uçak siparişlerini hangi ülkeye ait firmanın alacağı yolundaki spekülasyonlar o derece ileri gitmiştir ki, Nadolny İtalyan Konsolosluğundan Taliani adlı görevlinin kendisine gelerek söz konusu uçak projesinin Fransız-Romanya ortaklığı bir konsorsiyum tarafından alıp alınmadığını sorduğunu bildirmektedir.²⁸

Silah Karşılığında Krom Madeni Sevkiyatı

Almanya, daha Nasyonal Sosyalistler iktidara gelmeden önce Türkiye'den krom ithal etmekteydi (bkz. Tablo 3). Berlin özellikle 1936 yılında Alman ekonomisini savaşa hazırlamak için uygulamaya konulan program çerçevesinde krom ve diğer hammadde ithalatına hız vermiş bulunuyordu. 1937 yılında Türkiye'ye ödenen meblağ Almanya'nın krom ithalatının yüzde 52'sine tekabül ediyordu. Diğer yandan Almanya 1939 yılında Türkiye'den 104.756 ton krom satın almıştır.²⁹

Tablo 3: Almanya'ya Yapılan Krom Sevkiyatı

Yıl	Tutar (Alman markı)
1925	5.000
1929	35.000
1937	3.437.000
1938	3.048.000
Toplam	6.525.000

Kaynak: Nuri Karakaş, İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Krom Satışı ve Müttefik Politikaları, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 25, Sayı 2, Aralık 2010, s.452.

Yukarıda vurgulandığı gibi, 1939 öncesi dönemde önemli bir düzeye gelmiş olan Türk-Alman silah ticareti İkinci Dünya Savaşı başladıktan sonra Almanlar tarafından krom madeni ithalatına endekslenmiştir. Alman Dış İşleri Bakanlığının 7 Kasım 1939 tarihli raporunda, Almanya'nın yıllık en az 60.000 ton krom madenine ihtiyaç duyduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca Milli Müdafaa Vekaleti Almanya'ya toplam değeri yaklaşık 12.000.000 mark olan 50.000 ton krom, 8.000 ton pamuk, 2000 ton tiftik ihraç etme karşılığında, Almanya'dan Mauser tüfekleri, 2 santimetrelik uçaksavarlar ve 3,7 santimetrelik tanksavarlar, tıbbi cihazlar ve ilaç talep etmiştir. Almanya bu teklife kaçamak cevap vermiş ve Türkiye'den aldığı krom karşılığında bu ülkeye demiryolu malzemesi gibi başka stratejik

²⁸ Nadolny an das Auswaertige Amt 25 August 1925, Serie A:1918-1925, Band XIV, 14. August bis 30. November 1925.

²⁹ Nuri Karakaş, İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Krom Satışı ve Müttefik Politikaları, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 25, Sayı 2, Aralık 2010, s. 452.

maddeler satılabileceğini bildirmiştir. Silah sevkiyatının son seçenek olarak değerlendirilebileceği, bu seçenek yönünde karar verilecek olsa bile son model silahlardan ziyade kullanılmış silahların Türkiye'ye verilebileceği dile getirilmiştir. Aynı raporda ağır silahların (15-24 cm çapında olan toplar, deniz altı ve bunların aksamaları) Türkiye'ye ihraç edilemeyeceği vurgulanarak, savaşın başlamasından sonra 60 adet Messerschmitt-109, sekiz adet Heinkel-111 ve 16 adet 7,5 santimetre çapında uçaksavar gibi silah ve mühimmatın askeri ve stratejik nedenlerden dolayı söz konusu ülkeye sevk edilmediği ortaya çıkmaktadır ki esasında bunların gönderilmesi daha önce değinildiği gibi 14 Mayıs 1939 tarihinde bizzat Hitler'in emriyle yasaklanmıştı. Yukarıda anılan silahların haricindekilerin Türkiye'ye gönderilebileceğine değinilen raporda, 278 adet 3,7 santimetrelik tanksavarın sevkiyat tarihlerinin mümkün mertebe ötelenmesi de önerilmektedir. Şayet Türkiye sevk edilmeyen ağır silahların gönderilmemesini yargıya götürmezse, diğer silahların gönderilebileceği vurgulanmaktadır. Diğer yandan Almanlar, Türkiye'nin Skoda Firmasına verdiği 4.000 adet hafif makineli tüfeğin sevk edilmesine de sıcak bakmamaktadır. Ayrıca bu meblağın 13 taburu donatacağına değinilen raporda, bu siparişin son kertede peyderpey gönderilebileceği önerilmektedir. Hali-hazırda bunların 500 adedinin hazır olduğu bildirilmektedir.³⁰ Bunun üzerine Başbakan Şükrü Saraçoğlu, von Papen ile yaptığı görüşmede Skoda toplarının ve torpido botlarının gönderilmesinden vazgeçildiği taktirde Türkiye'nin de Almanya'ya yaptığı krom ihracatını durdurarak ödeme yapmayacağını ifade etmiştir. Hatta Saraçoğlu Türkiye'nin kliring sisteminden kurtulmak için İngiltere ve Fransa ile ekonomik ilişkileri yoğunlaştıracağını açık ve net bir şekilde söylemiştir. Diğer yandan, 11 Temmuz 1939 tarihi itibarıyla Türkiye'ye yapılması gereken; 19 adet 15 santimetrelik Krupp topu, 12 adet 21 santimetrelik Skoda topunun sevkiyatı gerçekleşmemiştir. Ayrıca, Skoda Firması değeri 935.000 sterlin olan 6 batarya, 24 santimetrelik havan ve 60 adet Messerschmitt uçağının gönderilmesini iptal etmiştir.³¹

Zaman zaman Almanların kendi tutumlarından rahatsızlık duydukları da görülmektedir. Özellikle silah sevkiyatının yapılmamasının rencide edici olduğuna değinilen raporlarda Türkiye'nin söz konusu silahları başka devletlerden karşılayabileceği endişesi de paylaşılmıştır.³² Diğer yandan Hitler'in 16 Mart 1940 tarihinde Almanya'nın krom madenine duyduğu aşırı ihtiyaç yüzünden, Doğu, Egemen ve Savaş adlı üç ticaret gemisinin Türkiye'ye gönderilmesine büyük bölümü krom karşılığı olmak üzere izin verdiği görül-

³⁰ Der Leiter der wirtschaftspolitischen Abteilung an die Botschaft in Ankara 7 November 1939, Akten zur deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945, Serie D:1937-1945, Band VII, 4. September 1939 bis 18. März 1940, P. Kepler Verlag, Baden-Baden, Frankfurt/Main 1995.

³¹ Ungezeichnete Aufzeichnung der wirtschaftspolitischen Abteilung November 1939, Akten zur deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945, Serie D:1937-1945, Band VII, 4. September 1939 bis 18. März 1940, P. Kepler Verlag, Baden-Baden, Frankfurt/Main 1995.

³² Der Botschafter in Ankara an das Auswärtige Amt 21 Februar 1940, Akten zur deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945, Serie D:1937-1945, Band VII, 4. September 1939 bis 18. März 1940, P. Kepler Verlag, Baden-Baden, Frankfurt/Main 1995.

mektedir.³³ Ancak Almanların bu gemilerin sevkiyatını iki şarta bağladıkları görülmektedir. Birincisi, Türkiye savaş süresince bu gemileri Kara Deniz'in haricinde sadece kıyı şeridinde kullanabilecekti. İkincisi ise, Almanya buna karşılık Türkiye'den en az 110.000 ton krom madeni ihraç etmesini isteyebilecekti.³⁴ Diğer yandan Almanya, Türkiye ile yapacağı ticaret anlaşmasına katkı sağlamak için toplam değeri 1.000.000 mark olan 60-70 adet 3,7 santimetrelilik tanksavarın gerekli cephanecyle birlikte sevk edilebileceğini düşünüyordu. İki nedenden ötürü söz konusu sevkiyat savunulabilirdi. Birincisi, 1.000.000 marklık malzemenin askeri bir önemi bulunmamaktaydı. İkincisi ise sevkiyat sekiz ay sonra başlayacağından o zamana kadar mevcut siyasal şartlar değişebilirdi. Yani 1941 yılı başlarına kadar bu siparişi ya kolaylıkla yerine getirilebilir ya da tamamen imkânsız hale gelebilirdi.³⁵

28 Eylül 1941 tarihli rapordan anlaşıldığı gibi, Almanya, Türkiye'nin İngiltere'ye verdiği krom sevkiyatı sözünden dönmesinden memnun kalmıştır. Bu raporda ayrıca Alman Savaş Bakanlığının Türkiye'den krom ithaline karşılık bu ülkeye hafif toplar, bunların barutları/ mermileri, Fransa'dan ele geçirilen teknik cihazlar ve üretilecek ağır toplar/mermiler gibi silahların satışına aşamalı bir şekilde olur verdiği görülmektedir.³⁶ Türkiye'nin 1942 yılında Almanya'ya krom satmayacağını bildirmesinin Alman çevrelerde hayal kırıklığı yarattığı belirtilen 2 Ekim 1941 tarihli raporda, Almanya'nın Türkiye'ye sevk edileceği malzemelerin üç gruba ayrıldığı görülmektedir. Değerli olan silah ve malzemelerin sadece krom karşılığında sevk edilebileceğinin altı çizilmektedir. Birinci grupta yer alan; Fransız tanksavar mermileri, patlayıcılar ve 500 adet 8 milimetrelilik Hotchkiss marka makineli tüfekler karşılığında kromdan vazgeçilebileceği ve bunların bakır veya pamuk karşılığında verilebileceği ve bu iki maddenin hangi oranlarda tercih edileceğinin Almanlar tarafından belirleneceği vurgulanmaktadır. İkinci grup silahın; 20 adet 7,5 santimetrelilik sahra uçaksavar topu (Krupp) ve 100.000 atımlık cephane, 40 adet boru (Bochumer Verein), 64 adet 7,5 santimetrelilik dağ topu (Bochumer Verein) gibi askeri malzemeden oluştuğu görülüyor. Raporda Türkiye 1942 yılında krom sevkiyatı yapmayacağını açıkladığı için bu ikinci grupta yer alan malzemelerin satışının durdurulması tavsiye edilmiştir. Ancak

³³ Aufzeichnung des Gesandten Clodius (Wirtschaftspolitische Abteilung) 17 Maerz 1940, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie D:1937-1945, Band VII, 4. September 1939 bis 18. Maerz 1940, P. Kepler Verlag, Baden-Baden, Frankfurt/Main 1995.

³⁴ Aufzeichnung von Legationsrat Ripken (Wirtschaftspolitische Abteilung) 30 Maerz 1940, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie D:1937-1945, Band IX, 18 Maerz bis 22. Juni 1940., P. Kepler Verlag, Baden-Baden, Frankfurt/Main 1962.

³⁵ Aufzeichnung des Gesandten Clodius (Wirtschaftspolitische Abteilung), 17 Maerz 1940, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie D:1937-1945, Band IX, 18 Maerz bis 22. Juni 1940., P. Kepler Verlag, Baden-Baden, Frankfurt/Main 1962.

³⁶ Aufzeichnung des Gesandten Eisenlohr 28 september 1941, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie D:1937-1941, Band XIII.2, 15 September bis 11. Dezember 1941, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1970.

burada orta yol takip edilmesi gerektiği vurgulanarak şayet Türkiye 1942 yılında krom madeni sevk etme doğrultusunda kararını yeniden gözden geçirirse bu malzemelerin krom karşılığında peyder pey sevk edilmesi gerektiğinin altı çizilmektedir. Üçüncü grupta ise, 10 adet 24 santimetrelik Skoda marka L 28 obüsleri ve bunların mermileri ve 18 adet 15 santimetrelik Krupp marka L 55 topları ve bunların mermileri yer almaktadır. Yukarıda ele alınan silahların sevkiyatı Almanya için önemli bir fedakârlık manasına geldiğinden bunlar ancak krom karşılığında verilebilirdi.³⁷

Tablo 4'te görüldüğü gibi, Türk hükümeti, 1941 yılında Almanya'ya hammadde ihraç edilmesine izin vermiştir (krş. Tablo 4). Diğer yandan 9 Ekim 1941 tarihinde Ankara ve Berlin arasında varılan anlaşma gereğince, Berlin Ankara'ya 31 Mart 1943 tarihine kadar 36.000.000 marklık, 1 Nisan 1943'ten 31 Aralık 1944 tarihine kadar ise 10.000.000 marklık silah ve mühimmat göndermeyi taahhüt etmiş bulunuyordu. Ankara ise bunun karşılığında diğer önemli madenlerin yanında 15 Ocak ila 31 Mart 1943 tarihleri arasında 45.000 ton, 1 Nisan 1943 ila 31 Aralık 1944 arasında ise 135.000 ton krom verme yükümlülüğü altına girmişti. Aynı raporda, Almanya Genel Kurmay Başkanlığına göre toplam 46.000.000 marklık siparişin yerine getirilmesinde sakınca olmadığı belirtilmiş ancak ağır silahların sevk edilmesi için Hitler'den izin alınması gerektiği vurgulanmıştır.³⁸

Tablo 4: 1941 Yılında Almanya'ya İhraç Edilen Hammaddeler

Hammadde	Miktar (ton)
Bakır	12.000
Krom	45.000
Pamuk	7.000
Zeytinyağı	8.000
Toplam	72.000

Kaynak: Aufzeichnung des Ministerialdirektors Wiehl 27 Februar 1942, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie E:1941-1945, Band I, 12. Dezember1941 bis 28. Februar 1942, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1969.

Diğer yandan bu anlaşma hükümleri gereğince; Türkiye'nin askeri araç-gereç ve yedek parça ihtiyacını karşılamak için, 20 adet 7,5'lik Krupp topları ve mermileri, Bochu-

³⁷ Botschafter Ritter an die Botschaft in Ankara, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie D:1937-1941, Band XIII.2, 15 September bis 11. Dezember 1941, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1970.

³⁸ Aufzeichnung des Ministerialdirektors Wiehl 27 Februar 1942, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie E:1941-1945, Band I, 12. Dezember1941 bis 28. Februar 1942, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1969.

mer Verein Firmasının ürettiği 7,5'lik toplar, Krupp topları için altimetreler, ağır makineli tüfekler, uçak yedek parçaları, 40 adet Bochumer Verein yapımı top namlusu, denizaltılar için iki dizel motor ve dört periskop veya ihtiyaca göre benzeri malzemelerin satışına vize verilmiştir.³⁹

Türkiye ile Almanya arasında yapılan 100.000.000 marklık kredi görüşmelerinde; Ankara krom veya diğer hammaddeleri sadece silah karşılığında verebileceğini söyleyerek Berlin'in 1945'ten sonra Ankara'dan yıllık en az 50.000 ton krom talebini geri çevirmiştir. Esasında bu raporda Almanya'nın elini zayıflatan durumun, Türkiye'nin 1939 yılında yaptığı bir anlaşmayla bütün krom üretimini üç yıl boyunca adeta tekel oluştururcasına önce İngiltere ve Fransa'ya daha sonra İngiltere'nin kendi hissesine düşen miktarı Amerika Birleşik Devletleri'ne devretmesiyle bu ülke ve Fransa'ya sevk etme taahhüdü altına girmiş olmasından kaynaklandığı görülmektedir. Bu bağlamda ayrıca Türkiye'nin Almanya ile 1939'da yaptığı anlaşma çerçevesinde 1939 ila 1949 yılları arasında bu ülkeye yıllık 120.000 ton krom satmayı taahhüt ettiği bu yüzden de halihazırda talep edilen 50.000 ton kromun mütevazı bir meblağ olduğu bildirilmiştir. Hatta raporda, Türkiye'nin Almanya'nın 1939 anlaşmasındaki yükümlülüklerini yerine getirmediğinden dolayı 1943/1944 dönemi için garanti ettiği 90.000 ton krom sevkiyatını iptal edebileceğinden endişe edildiği anlaşılmaktadır.⁴⁰

11 Nisan 1943 tarihli raporda, Almanya'nın Türkiye'den 9 Ekim 1941 tarihli ticaret anlaşması temelinde toplam olarak 180.000 ton krom madeni ithal edeceği bildirilmektedir. Bu meblağın 45.000 tonunun 9 Ekim 1941 anlaşmasına istinaden 1943 yılı içerisinde silah, çelik araç-gereçler, makineler ve ilaç karşılığında sevk edileceği dile getirilmektedir. Bu miktarın 30.000 tonunun 1943 ortalarına kadar, geri kalanın aynı yılın ikinci yarısında gönderileceği bildirilmektedir. Geri kalan 135.000 ton kromun ise, 1943 ve 1944 yıllarında 31 Aralık 1942 tarihli 100.000.000 marklık kredi anlaşmasında belirtilen silahların sevkiyatına bağlı olarak ithal edileceğinden bahsedilmiştir.⁴¹

Von Papen Alman Dışişleri Bakanlığına yazdığı diğer bir raporda, Almanya'nın 1945 yılından itibaren Türkiye'den yıllık 50.000 ton krom ithalinde ısrarcı olması gerek-

³⁹ Schriftwechsel zwischen den Vorsitzenden der deutschen und türkischen Wirtschaftsdelegation 9 oktober 1941, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie D:1937-1941, Band XIII.2, 15 September bis 11. Dezember 1941, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1970.

⁴⁰ Aufzeichnung des Gesandten I. Klasse Clodius 27 September 1942, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie E:1941-1945, Band III, 16 Juni bis 30 September 1942, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1974.

⁴¹ Aufzeichnung des Ministerialdirektors Wiehl 11. April 1943, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie E:1941-1945, Band VI, 1. Mai bis 194 bis 30. September 1943, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1979.

tiğini yoksa İngiltere'nin devreye girerek Türkiye'nin söz konusu dönemdeki krom ihraç kapasitesini kendisi için kapatabileceğini bildirmektedir. Ayrıca von Papen 9 Ekim 1941 tarihli 18.000.000 liralık silah sevkiyatının gerçekleşmesi halinde Almanya'nın elinin güçleneceğini düşünmektedir. Bu nedenden dolayı 20 adet Krupp marka uçaksavar, Bochum namlusu, yük araçları için yedek parçalar, dizel motorlar ve periskopların neden hâlâ gönderilmediğini anlayamadığını dile getiriyor. Alman konsolos ayrıca, bu siparişlerin gönderilmemesinin Numan Menemencioğlu'nda hayal kırıklığı yaratacağını ve Almanya'yı krom sevkiyatını durdurmakla tehdit edeceğinin altını çizmektedir.⁴²

Türkiye'ye Açılan Silah Kredisi

Türk ve Alman hükümetleri arasında 16 Ocak 1939 tarihinde Türkiye'ye 150.000.000 marklık kredi verilmesini içeren Funk Anlaşması imzalanmıştır. Söz konusu meblağın 90.000.000 markı sivil sanayi malzemeleri, kalan 60.000.000 marklık kısmı ise silah ve mühimmat alımı için öngörülmüştü. Alman hükümeti tarafından onaylanmayan bu anlaşmaya göre, bu malzemelerin 18 ay içerisinde Türkiye'ye sevk edilmesi gerekiyordu. Bu kredi karşılığında Türkiye, Almanya'ya krom, bakır, mangan, alüminyum, demir ve cıva gibi madenler ile tahıl, pamuk ve tiftik gibi hammaddeler satmayı taahhüt etmişti. Bu kredi anlaşması Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonu'nun imzalanmasını protesto etmek amacıyla Almanlar tarafından iptal edilmiştir.

Türk delegasyonu 26 Mayıs 1942 tarihinde Alman Genel Kurmayı ile yaptığı görüşmede; üçte biri modern avcı ve bombardıman uçakları olmak üzere 200 adet uçak, mühimmatıyla birlikte 200 adet 3,7 santimetrelik uçaksavar, gene mühimmatıyla birlikte 200 adet 2 santimetrelik uçaksavar, mühimmatıyla birlikte 100 adet 7,5 santimetrelik tank-savar, 200 adet 7,5 santimetrelik toplarla (mühimmatıyla birlikte) teçhiz edilmiş zırhlı araç, barutuyla birlikte 500 adet SMG, 200 adet CKD marka tren makinesi, 500 adet önden tekerlekli ve arkadan tırtıllı zincirli hafif tren makinesi, 40 adet seyyar tamirhane ayrıca yukarıda sayılan silahlar için yedek parçalar, bunların haricinde uçaklar, optik cihazlar, atış amaçlı tank levhalar ve Türk silah fabrikaları için tezgâhlar gibi askeri araç ve gereç alınması gerektiğini Alman tarafına bildirmişti.⁴³ İşte böylece Türkiye'nin 100.000.000 marklık silah kredisi görüşmeleri kapsamında ortaya koyduğu silah ve mühimmatın bedeli 400.000.000 marka ulaşıyordu. Bunun üzerine Almanya söz konusu silah sevkiyatının Hitlerin aşağıda ortaya koyduğu çerçevede gerçekleşebileceğini bildirmiştir. Sevkiyat be-

⁴² Von Papen an das Auswaertige Amt 10 October 1942, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie E:1941-1945, Band IV, 1. Oktober bis 31 Dezember 1942, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1975.

⁴³ Aufzeichnung des Gesandten I. Klasse Schmidt 30 Mai 1942, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie E:1941-1945, Band III, 16 Juni bis 30 September 1942, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1974.

delinin 100.000.000 markın üzerine çıkması durumunda, sevkiyatın krom ve bakır madeni karşılığında gerçekleştirilebileceği vurgulanmıştır. Ancak Türkiye, Almanya'ya Ekim 1941 anlaşmasında ön görülen miktar haricinde (bu anlaşma 1943 yılında 90.000 ton krom, 12.000 ton bakır sevkiyatını ön görmekteydi) krom ve bakır satamayacağını bildirmiştir.⁴⁴ Ayrıca Wiehl 18 Ağustos 1942 tarihli raporunda, Almanya'nın Türkiye'ye bu meblağın üzerinde şayet karşılığı krom, bakır, yağ veya pamuk gibi hammaddelerle ödenirse kredi açabileceği not etmiştir. Ancak Türklerin bu doğrultuda herhangi bir görüş ileri sürmedikleri belirtilen raporda bu yönde görüş bildirdikleri takdirde kredi kapsamının genişletilebileceğine dikkat çekilmiştir.⁴⁵ Wiehl 7 Eylül 1942 tarihli raporunda ise 100.000.000 marklık kredinin geri ödemesinin 1945 ila 1952 yılları arasında yıllık 50.000 ton krom karşılığında yapılması gerektiğinin altını çizmiştir.⁴⁶

Silah Sevkiyatı ve Adolf Hitler

Krom ithali Almanya açısından o kadar önemli bir meseleydi ki, bu konuyla bizzat Hitler ilgilenmek durumunda kalmıştır. 1 Nisan 1942 tarihli belgede, Hitler'in Türkiye ile bir kredi anlaşması yapılmasına sıcak baktığı ve bizzat Alman liderin Türkiye'ye sevk edilecek silah çeşitlerini belirlediği belirtilmektedir. Onay verilen silahlar arasında; Türkiye'nin Almanya'ya karşı önemli siyasal tavizlerine karşılık olmak üzere; üç adet denizaltı, 5 santimetrelilik tanksavarlar, 2 santimetrelilik uçaksavarlar, bir tank birliğinin donatılması, ağır uçaksavarlar, Krupp Firması tarafından yapılmış olan mühimmatıyla birlikte 20 adet sahra uçaksavarı, muhtelif toplar, makineli tabanca ve bunların mühimmatı bulunmaktaydı. Alman Genel Kurmay Başkanlığından bu veriler ışığında yeni bir sevkiyat programı hazırlaması istenmiştir.⁴⁷ Daha sonra 3 Nisan 1942 tarihli belgede ise Alman Genel Kurmayının Hitlerin yukarıda oluşturmuş olduğu kategoriye uygun bir program hazırladığı ve bunun ilk etapta von Papen için Türkler ile yapacağı pazarlıkta bir yol haritası oluşturması düşünülmüştür. Alman Büyükelçinin ilkin Türkiye'nin söz konusu silahlara ilgisinin olup olma-

⁴⁴ Aufzeichnung des Ministerialdirektors Wiehl 8 August 1942, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie E:1941-1945, Band III, 16 Juni bis 30 September 1942, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1974.

⁴⁵ Aufzeichnung des Ministerialdirektors Wiehl 18 Augustos 1942, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie E:1941-1945, Band IV, 1. Oktober bis 31 Dezember 1942, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1975.

⁴⁶ Ministerialdirektor Wiehl an das Büro Reichs Aussenministerium, 7. Semtember 1942, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie E:1941-1945, Band IV, 1. Oktober bis 31 Dezember 1942, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1975.

⁴⁷ Notiz des Gesandten I. Klasse von Rintelen 1 April 1942, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie E:1941-1945, Band II, 1. Maerz bis 15. Juni 1942, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1972.

dığını ortaya çıkarması istenmiştir. Şayet Türkiye bu konuda ilgiliyse o zaman Almanya'ya görüşmeler yapmak amacıyla temsilcilerini göndermesi gerekecekti.⁴⁸

30 Mayıs 1942 tarihinde Hitler bizzat Türk delegasyonu ile silah sevkiyatı üzerine görüşmelerde bulunmuştur. Hitler burada Türkiye'nin isteklerinin nicelik ve nitelik bakımından von Papen'in kendisine bildirdiği gibi olmadığını vurgulamıştır. Hitler prensipte Türkiye'nin bu isteklerinin uzun vadede yerine getirilmesi gerektiğini, ancak gene de bazı taleplerin söz konusu dönem itibarıyla mümkün olmadığını altını çizmiştir. Söz gelimi, 2 santimetrelik uçaksavar üretiminin Almanya'da seri bir şekilde yapıldığını ancak 3,7'lik uçaksavarların imâl edilebilmesi için üretim tezgâhlarının değiştirilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Bu yüzden de bu modellerin daha sonra Türkiye'ye sevk edilebileceğini söylemiştir. Hitler, Türkiye'nin bu silahlara karşı krom ve diğer bazı madenler göndermesi gerekeceğinin altını çizmeyi de ihmal etmemiştir.⁴⁹

SONUÇ

Yukarıda görüldüğü gibi, Almanya'nın Osmanlı Devleti döneminde Türklerle kurduğu askeri ilişkiler Türkiye Cumhuriyeti yıllarında gerek harp okullarında görev yapan Alman askeri uzmanlar (hocalar) gerekse Almanya'ya özellikle teknik eğitim almak amacıyla gönderilen subaylar aracılığıyla devam etmiştir. Ancak 1923'ten sonra Türkiye kendi silah sanayisini geliştirmek amacıyla Almanya'dan yardım talep etmiş ve bunun üzerine Versay Anlaşması'nın kısıtlayıcı tedbirlerinden bunalmış olan Alman sanayiciler, Türkiye'ye gelecek Tablo 1'de gösterilen silah ve mühimmat fabrikalarının kurulmasına ve yenilenmesine büyük katkı sağlamışlardır. Bu yıllarda Almanya'nın Türkiye'de gerçekleştirdiği önemli projelerden biri de Junkers Firmasının Kayseri Uçak Fabrikasını inşa etmesidir.

Diğer yandan İkinci Dünya Savaşı döneminde silah ticareti genellikle Türkiye ve Almanya arasında yapılan kliring anlaşması çerçevesinde gerçekleşmiştir. Bu noktada Almanya Türkiye'ye yaptığı silah sevkiyatını ancak krom ve diğer değerli madenler karşılığında gerçekleştirmiştir. İlgili bölümde görüldüğü üzere Almanya, Türkiye'nin silah ticaretini finanse edebilmesi için tıpkı Osmanlı Devleti döneminde Krupp Firmasına verilen siparişlerde olduğu gibi bu ülkeye kredi açmaktan geri kalmamıştır.

Almanya temelde iki savaş arası dönemde Türkiye'nin silah sanayisinin gelişmesine yadsınamaz bir katkı yapmıştır. İşte Almanlar, Cumhuriyet döneminde Türklerle silah

⁴⁸ Aufzeichnung des Botschafters z.b. V. Ritter 3 April 1942, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie E:1941-1945, Band II, 1. Maerz bis 15. Juni 1942, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1972.

⁴⁹ Aufzeichnung des Gesandten I. Klasse Schmidt 30 Mai 1942, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie E:1941-1945, Band III, 16 Juni bis 30 September 1942, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1974.

sanayisi alanında başlattıkları ilişkileri 1956 yılında Türkiye'ye silah ve mühimmat siparişi vererek- Bunun üzerine Almanlar Türk silah fabrikalarını yeniden teçhiz etmişlerdir.-daha ileri boyutlara taşımışlardır. Almanya'nın Türkiye'nin silah sanayisini desteklemesi daha sonraki on yıllarda ise, NATO yardımları çerçevesinde devam etmiştir. Ancak belirtilmelidir ki, Türkiye bir dizi nedenden dolayı Almanya'dan almış olduğu teknolojiyi (silah fabrikaları kurulmasını) geliştirerek kendi bağımsız silah sanayisini meydana getirememiştir. Bunu yapamadığı gibi, günümüzde Amerika Birleşik Devletleri ve İsrail gibi devletlere de silah ve silah teknolojileri bakımından bağımlı hale gelmiştir. Yani, Türkiye'nin silah sanayisinin kurulmasının önündeki engellerin kaldırılması Türk devletinin aşması gereken önemli bir sorun olarak halen güncelliğini korumaktadır.

KAYNAKLAR

Alman Dış İşleri Bakanlığı Politik Arşivi

Nadolny an das Auswaertige Amt 16.Januar 1925, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie A:1918-1925, Band XII, 1. Januar bis 25. April 1925, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1994.

Von Schubert an die Gesandtschaft in Konstantinopel, 5 February 1925, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie A:1918-1925, Band XII, 1. Januar bis 25. April 1925, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1994.

Köpke an das Konsulat in Genf, 14 Mai 1925, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie A:1918-1925, Band XIII, 27. April bis 13. August 1925, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1995.

Nadolny an das Auswaertige Amt, 22 Mai 1925, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie A:1918-1925, Band XIII, 27. April bis 13. August 1925, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1995.

Nadolny an das Auswaertige Amt, 12.Juni 1925, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie A:1918-1925, Band XIII, 27. April bis 13. August 1925, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1995.

Auszeichnung des Geheimen Legationsrates de Haas, 20 Juli 1925 Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie A:1918-1925, Band XIII, 27. April bis 13. August 1925, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1995.

Aufzeichnung des onsls Ziemke, 5 Ağustos 1925, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie A:1918-1925, Band XIII, 27. April bis 13. August 1925, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1995.

Anlage Vertrag 15 August 1925 Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie A:1918-1925, Band XIV, 14. August bis 30. November 1925, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1995.

- Nadolny an das Auswaertige Amt 25 August 1925, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie A:1918-1925, Band XIV, 14. August bis 30. November 1925, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1995.
- Nadolny an das Auswaertige Amt 13 September 1925, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie A:1918-1925, Band XIV, 14. August bis 30. November 1925, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1995.
- Aufzeichnung des Konsuls Ziemke 23 November 1925, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie A:1918-1925, Band XIV, 14. August bis 30. November 1925, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1995.
- Aufzeichnung des Vortragenden Legationsrats Freiherr von Richthofen 17 Ekim 1927, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie B:1925-1933, Band VII, 1. Oktober bis 31. Dezember 1927, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1974.
- Der Leiter der wirtschaftspolitischen Abteilung an die Botschaft in Ankara 7 November 1939, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie D:1937-1945, Band VII, 4. September 1939 bis 18. Maerz 1940, P. Kepler Verlag, Baden-Baden, Frankfurt/Main 1995.
- Ungezeichnete Aufzeichnung der wirtschaftspolitischen Abteilung November 1939, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie D:1937-1945, Band VII, 4. September 1939 bis 18. Maerz 1940, P. Kepler Verlag, Baden-Baden, Frankfurt/Main 1995.
- Der Botschafter in Ankara an das Auswaertige Amt, 14 Maerz 1940, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie D:1937-1945, Band VII, 4. September 1939 bis 18. Maerz 1940, P. Kepler Verlag, Baden-Baden, Frankfurt/Main 1995.
- Der Botschafter in Ankara an das Auswaertige Amt 21 Februar 1940, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie D:1937-1945, Band VII, 4. September 1939 bis 18. Maerz 1940, P. Kepler Verlag, Baden-Baden, Frankfurt/Main 1995.
- Aufzeichnung des Gesandten Clodius (Wirtschaftspolitische Abteilung) 17 Maerz 1940, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie D:1937-1945, Band VII, 4. September 1939 bis 18. Maerz 1940, P. Kepler Verlag, Baden-Baden, Frankfurt/Main 1995.
- Aufzeichnung von Legationsrat Ripken (Wirtschaftspolitische Abteilung) 30 Maerz 1940, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie D:1937-1945, Band IX, 18 Maerz bis 22. Juni 1940,, P. Kepler Verlag, Baden-Baden, Frankfurt/Main 1962.
- Aufzeichnung des Gesandten Eisenlohr 28 September 1941, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie D:1937-1941, Band XIII.2, 15 September bis 11. Dezember 1941, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1970.
- Botschafter Ritter an die Botschaft in Ankara, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie D:1937-1941, Band XIII.2, 15 September bis 11. Dezember 1941, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1970.

- Schriftwechsel zwischen den Vorsitzenden der deutschen und türkischen Wirtschaftsdelegation 9 Oktober 1941, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie D:1937-1941, Band XIII.2, 15 September bis 11. Dezember 1941, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1970.
- Aufzeichnung des Ministerialdirektors Wiehl 27 Februar 1942, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie E:1941-1945, Band I, 12. Dezember 1941 bis 28. Februar 1942, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1969.
- Notiz des Gesandten I. Klasse von Rintelen 1 April 1942, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie E:1941-1945, Band II, 1. Maerz bis 15. Juni 1942, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1972.
- Aufzeichnung des Botschafters z.b. V. Ritter 3 April 1942, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie E:1941-1945, Band II, 1. Maerz bis 15. Juni 1942, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1972.
- Aufzeichnung des Gesandten I. Klasse Schmidt 30 Mai 1942, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie E:1941-1945, Band III, 16 Juni bis 30 September 1942, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1974.
- Aufzeichnung des Ministerialdirektors Wiehl 8 August 1942, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie E:1941-1945, Band III, 16 Juni bis 30 September 1942, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1974.
- Aufzeichnung des Ministerialdirektors Wiehl 18 Ağustos 1942, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie E:1941-1945, Band IV, 1. Oktober bis 31 Dezember 1942, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1975.
- Ministerialdirektor Wiehl an das Büro Reichs Aussenministerium, 7. Semtember 1942, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie E:1941-1945, Band IV, 1. Oktober bis 31 Dezember 1942, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1975.
- Aufzeichnung des Gesandten I. Klasse Clodius 27 September 1942, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie E:1941-1945, Band III, 16 Juni bis 30 September 1942, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1974.
- Von Papen an das Auswaertige Amt 10 October 1942, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie E:1941-1945, Band IV, 1. Oktober bis 31 Dezember 1942, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1975.
- Aufzeichnung des Ministerialdirektors Wiehl 11. April 1943, Akten zur deutschen Auswaertigen Politik 1918-1945, Serie E:1941-1945, Band VI, 1. Mai bis 194 bis 30. September 1943, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1979.

İkincil Kaynaklar

http://www.junkers.de/leben_und_werk/sein_leben, 16.02.2014.

- <http://www.kenthaber.com/karadeniz/sinop/Kimdir/iz-birakan/kemalettin-sami-pasa,16.02.2014>.
- Kalyon, Levent, Cumhuriyet Dönemi Savunma Politikaları, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2008.
- Karakaş, Nuri, İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Krom Satışı ve Müttefik Politikaları, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 25, Sayı 2, Aralık 2010, s.447-482.
- Koçak, Cemil, *Türk-Alman İlişkileri 1923-1939. İki Savaş Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.
- Mete, Ali Serdar, *Türk Savunma Sanayinin Kuruluşuna Genel Bir Bakış*, http://www.academia.edu/3633232/Turk_Savunma_Sanayinin_Kurulusuna_Genel_Bir_Bakis, 29.10.2013.
- Özgüldür, Yavuz, *Türk Alman İlişkileri 1923-1945*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1993.
- Özlü, Hüsnü, İkinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türkiye'de Savunma Sanayii'nin Gelişimi 1939-1990, *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkilâp Tarihi Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2006.
- Şanlı, Bahar, *Türkiye'de Uygulanan Kür Politikaları*,s.184-185,www.journals.istanbul.edu.tr/tr/index.php/...6810, 16.02.2014.
- Türk, Fahri, *Türkiye ile Almanya Arasındaki Silah Ticareti 1871-1914. Krupp Firması, Mauser Tüfek Fabrikası, Alman Silah ve Cephane Fabrikaları*, IQ Yayıncılık, İstanbul 2012.